11000 թուրք, 1500 յոյն եւ 4 500 գաղթական կամ գրուեցի։ Անոնք եր կուշտութի եւ ... մեծ քաղաք կ'ըլլայ Նրջակայ թուրք, յոյն կամ հայ գիւղերէն քաղաք կը դիմեն բազմաթիւ շինականներ, բերելով մաճառքի բազմատեսակ նիւթեր։ Կարեւոր քաղաքներուն օրական 2,000-2 500 սայլ կիջնէ քաղաք։ Քաղաքին մէջ կան 6 մզկիթ, 4 հայ եկեղեցի, 2 յոյն եկեղեցի եւ 1 ժողովարան՝ բողոքականներու։ 1 թուրք ռուշտիէ եւ 3 տարրական վարժարան, 1 երկսեռ նախակրթարան յոյներու։ Հայերը ունին կեդրոնական վարժարան մը, Վիլայէթ իտատիէսի, եօթն կարգեան որ ունի շուրջ 200 աշակերտ, 12 ուսուցիչներով։ Կան նաեւ 4 երկսեռ նախակրթարաններ, յարակից մանկապարտէզներով, շուրջ 2 600 աշակերտ, 65 ուսուցիչներ եւ ուսուցչուհիներ։ Հայ բողոքականներն ալ ունին երկսեռ նախակրթարան մը եւ մանկապարտէզ մը, 200 աշակերտ, 5 ուսուցիչ եւ ուսուցչուհի, Հայուհեաց վարժարանը, 120 աշակերտուհիներ, 2 ուսուցիչ եւ 6 ուսուցչուհի, փոխ տնօրէնուհի Միս Իլիֆինի։ Քաղաքին մէջ կան նաեւ 3 թրքական մէկ Ազգ. բաղնիք։

Ադա Բազար կ'արտածէ տարեկան շուրջ 300,000 քիլէ արմտիք, 20 000 քթանի հունտ, եգիպտացորէն՝ 400,000, խոզակ՝ 60 000, կորեակ՝ 16,000, ծխախոտ՝ 120 000 օխա, մեղրամոմ՝ 4,000 օխա, հում մետաքս, 50,000 քիլօ, դեղնափենձեր 1 500,000 օխա, սոխ 800 000 օխա, սխտոր 800 000 օխա, յուրիա, 10,000 օխա, հաւկիթ, 20,000,000, հաւ 18 000 մորթ 6,000, մեծաքանակ շինութեան տաղձ եւ վառելափայտ, թարմ պտուղներ, ձմերուկ, խաղող եւ այլն։

II. ԱՐՄԱՇ

Իզմիթի սանճաքի Իզմիթ գաւառին մէկ նահիեն է Արմաշ։ Ունի 40 գիւղ եւ գիւղաքաղաք։ Իզմիթէն 6 ժամ հեռաւորութիւն։ Արմաշ գիւղը ունի 1 500 բնակիչ հայ։ Մէկ նախակրթարան 200 երկսեռ աշակերտ 4 ուսուցիչ ու ուսուցչուհի։ Արմաշ կ'արտադրէ բաւական մեծ քանակութեամբ խաղող, արմտիք, ծխախոտ, քթանի հունտ, կորեակ, ընկոյզ, դեղնափենձեր, ածուխ, փայտ։

Նշանաւոր է Արմաշի դպրեվանքը որ ունի ընդարձակ գետիններ ու անտառ։ Կը պահէ 30 - 40 աշակերտներ, մէկ երկու միաբաններ։ Վանահայրն Մեսրոպ վրդ. Նարոյեան, դպրոցին ներքին տեսուչ՝ Խաչատուրեան Գարեգին վրդ.։

III. ԱՐՍԼԱՆ ՊԷԿ

Իզմիթի գաւառին, այլ անունով Իչ-գաւառի կարեւոր գիւղերէն մէկն է Արսլանպէկ։ Այս գիւղը կառուցուած է Բէլ Թէփէ լերան ստորոտը։ Երկու անգամ մեծ հրդեհներ լափած են զայն, առաջինը՝ 1886 ին եւ երկրորդը՝ 1894 ին, թշուառութեան մատնելով բոլոր գիւղացիները։ Իզմիթէն 2 ժամ հեռաւորութիւն ունի, Պէյիւք Տէրպէնտէն, մէկ ու կէս ժամ, իսկ Պարտիզակէն երկու ու կէս ժամ։ Ունի 3,500 բնակիչ, մէկ նախակրթարան 200 երկսեռ աշակերտներով։ Կ'արտադրէ եգիպտացորէն, ծխախոտ, խաղող, շագանակ, կոնիֆ, փայտածուխ, շինութեան տաղձ եւ վառելափայտ։ Բնակչութեան 200 է աւելի կ'աշխատին մօտիկը գտնուած պետական տորպիլագործարանին մէջ։ Կայ նաեւ մետաքսի մէկ մանարան, ուր կ'աշխատին կիներ ու աղջիկներ։

ԿԱՐԵՒՈՐ ԳԻՐՔ ՄԸ

Ադա Բազար հայոց եւ շրջակայից գաղթականութեանց ծագումը մայրաքաղաքէ ձեռագիրէ յայտուած

— o —

Ժամանակէ մը ի վեր Ադա-Բազարի հայոց գաղթականութեան ծագումի հարցովը կ'զբաղէի՝ շրջագայելով մօտակայ հայ գիւղերը, հինցած քարերու բեկորներ եւ արձան քանդակուած աղբիւր եր խուզարկելու նպատակով, երբ արդէն անյոյս էի անդրանիկ գիւղերու եկեղեցեաց դամբարաններու մէջ ալ հին արձանագրութիւններ գտնելէ։ Երկար թափթփուկներէ ետք ուրախութեամբ կ'ընդունիմ քաղաքացիներէս մէկէն այս անգամ կարեւոր գիրք մը հայ մշակոյթի պատմութեան ձեռագիրէ մը քաղուած որ մանրամասնօրէն կը բացատրէ քաղաքիս եւ շրջակայ հայ գիւղօրէից միաժամանակ կազմութիւնը։ Այս գիրքը շատ կարեւոր իր դարձուածներու կը պարզէ մեր նախնի հայերուն այս կողմերը գաղթելու պատճառները. մանաւանդ կը պարզէ թուրքերուն եւ յոյներուն դրացիական վերաբերումը գաղթական հայերու մասին եւ փոխադարձաբար։ Գրքի տեղական միտն է, որուն մէջ կրօնական, քաղաքական, ընկերական ... կէտեր կան մեր ու դրացի հայ յոյն եւ հայ հռոմ կեանքի պատմական անցքերէն։ Այժմէն միայն սա չափը ըսենք թէ՝ անդացի ու դրացի հայերը Սեբաստիայէն գաղթած են հոս 1399 թուին եւ ջերմ աշխ-ջանութիւն վայելած են ... Ցէյդի աղա կոչուած մեծատուն թուրք մը, որ շարունակ բաց է մերիններուն համար «էրմէնի մուհաճիրլար պէզիմ զարտաշլար» որոնց տեւ այս գրութիւնը աղճատ գրաբառով մը գրուած է, յառաջիկային կը խոստանամ թարգմանաբար գրել «Բիւթանիա»-ի հետաքրքրութիւններ գոհացնելու համար։

ՍԵՐՈՎԲԷ Բ ՊՈՒՌՄԱԵԱՆ

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

29 դեկ. 911 Կէյվէ-Էշմէ

Գիւղիս Երիտասարդներէն մին որոշած էր Դեկտ. 25 ի կիրակի իրիկուն պարահանդէս մը տալ, արդէն քանի մը օրեր առաջ Բահանաներուն իմացուցած էր՝ որոնք հաւանած էին պարահանդէսը կատարել։ Որոշեալ օրը հարսնիքին տէրերէն քանի մը հոգիներ կը ներկայանան Նորընտիր Թաղական Ազաներուն որպէսզի ամուսնութեան համեմատ հրամանագիրը առնեն. Թաղական Ազաները կը մերժեն հրամանագիր տալ, «Այս շաբթու պսակ չըլլար, Մեզ է» առար կելով, հարսանիքի տէրերը կը յայտարարեն որ վերջնապէս լուծնելիս խնդիրմըն է այս. բա ձեռնհասութեան քահանաները կը կանչուին որոնք եւս կը յարեն թէ մինչեւ որ ենքի դէմ է ան, համաձայն անոր որ նախապէս հաւանութիւն տուած էին։

Հարսնիքին տէրերը շատ ալ վերջ չեն կրնար վերջապէս համոզել ազաները եւ կիները, որով կ'արգիլուին Փնճրոր երթալ եւ հոն Հայ–բողոքականներու պատուելին բերել, որ նոյն գիշերը գալով փառաւոր կերպով կը կատարէ պսակի խորհուրդը։

Մեր Թաղական Ազաներու առաջին միակողմանի գործունէութիւնն է այս կղերներուն կրթուած պետի ջանան ընդ մէջս շարունակել իրենց այս ընթացքը։ Մենք շատ տեսած ենք որ մեր քահանաները նման օրերու մէջ պսակներ կատարած են։ Մենք առաջին առթիւ կը տեսնենք որ մեր Թաղական Ազաներուն կիրքը, Ազգային շահերէն աւելի գերադաս է իսկ երբ այդպէս չէր ինչու՞ կը զլանային դէթ հրամանագիր մը տալը, այդ օր պսակ կատարուիլը օրինական թէ ոչ պէտք էր խորհէր միայն քահանան։ Այս թաղականութիւնն է որ առանց Իզմիթի քաղ. Ժողովէն վաւերանալու, պաշտօնապէս գործի գլուխ անցած է եւ